

**Árpád Berta, *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları*,
(çev.: Emine Yılmaz - Nurettin Demir, Grafiker
Yayıncılık, Ankara 2002, 139 s.**

Araş. Gör. Sema Aslan*

Macarcadaki Türkçe ödünç sözler üzerine yapılan çalışmaların tarihi oldukça gerilere gider. 17. yy.da Laurentius Toppeltinus de Medgyes tarafından, Türkçe ve Macarca kelimeleri karşılaştırmak üzere yazılan *origines et occasus Transylvanorum* ile Martinus Fogelius'un Türkçe-Macarca ilişkilerini değerlendirdiği *De Turcarum Nephente libri IV., quibus accedit commentatio de affinitate language Turcicae et Ungaricae* adlı eseri, bu alanın ilklerini oluşturur. Macarcadaki Türkçe ödünç sözler üzerine yapılan diğer bir çalışma Johann Eberhard Fisher'in *De origine Ungrorum* adlı eseridir. Fisher çalışmasında, Macarcadaki Türkçe öğelerden hareketle Türkler ve Macarlar arasında köken ilişkisi bulunduğunu iddia eder. Macarca sözcükleri ilk defa Çuvaşça ile karşılaştıran da odur (Bkz. Berta & Róna-Tas 2002: 44-45).

Macarcadaki Türkçe ödünç sözler üzerine yapılan çalışmalar 18. yy.dan itibaren hız kazanır. István Horvát *Magyar szóvakhoz hasonlító török szlovak* adlı eseriyle ilk defa Macarcadaki Osmanlı dönemi ödünç sözlerle daha erken dönemlerde ödünçlenen Türkçe sözleri ayırmaya çalışmıştır. Bu çalışmayla birlikte Macarcadaki Türkçe ödünç sözlerin kronolojisi, araştırmacılar arasında ilgi çekici bir hâl alır (Berta & Róna-Tas 2002: 46).

Macaristan'daki çalışmaların bir sonraki aşaması *Ugric-Turkic War* (Fin-Ugor ve Türkçe savaşı) diye adlandırılır; bazı araştırmacılar ortak unsurlar ve yapısal benzerlikler nedeniyle Türkçe-Macarca genetik akrabalığını, bazıları ise Fin-Ugor genetik akrabalığını savunurlar. O sıralarda birinci kanadın en ateşli ismi Vambéry, diğer kanadınki ise József Budenz'dir. Budenz, Vambéry'nin Türkçe-Macarca genetik akrabalığının bir sonucu olarak gördüğü Türkçe kökenli Macarca sözle-

* Başkent Üniv. Fen-Edebiyat Fak. /ANKARA
semaaslan@yahoo.com

rin birer ödünç söz olduğunu ispata çalışır ve uzun süren ateşli münazaralar Fin-Ugor galibiyetiyle sonuçlanır (Berta & Róna-Tas 2002: 46).

Macarcadaki Türkçe öğelerle ilgili çalışmalarını sürdüren bir sonraki nesil Gombocz, Németh ve Ligeti'dir. Kolozsvár Üniversitesi'nde Altay dilleri profesörü ve sonra Budapeşte Üniversitesi'nde Macar dili profesörü olan Zoltán Gombocz (1877-1935), yaptığı uzun çalışmaların ardından meşhur *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* adlı eserini yayınlar (MSFOu 30, 1912). Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Bölümü Başkanı Gyula Németh (1890-1976), runik harfli Türkçe metinler ve Türkçe Turfan metinleri gibi yeni bulunan Türkçe kaynakları da kullanarak Macarcadaki Türkçe sözlerin ödünçlenme aşamalarını tespate çalışmıştır. Budapeşte Üniversitesi Orta Asya Dilleri Profesörü Lajos Ligeti (1902-1987) ise Macarcadaki Türkçe kökenli isimler üzerinde önemli etimolojik çalışmalarda bulunmuş ve sahanın en dikkate değer isimlerinden bir olmuştur (Ayrıntılı bilgi için bkz. Berta-Róna-Tas 2002: 43-67).

Tanıtacağımız kitapta yer alan makalelerin sahibi ise Türkçe Macarca ilişkisi, Macarcadaki Türkçe kökenli kelimelerin etimolojisi gibi konularla ilgilenen, József Atilla Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanı ve Altayistik Bölümü Başkanı Árpád Berta'dır. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz tarafından hazırlanan *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları* isimli çalışma, Berta'nın çeşitli tarihlerde Almanca ve Macarca olarak yazdığı, "Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları" (s. 7-16), "Macar Kavim Adlarının Tarihi Belgeleri" (s. 17-36), "Türkçe Kökenli Kavim Adlarımız" (s. 37-96), "Macar Kavim Adlarının Kökeni Hakkında Farklı Görüşler" (s. 97-113), "Kumanların Kökeni" (113-128), "Yelme ve Biña" (129-140) adlı altı makalesinin çevirilerinden oluşmaktadır. Bu makalelerin ilk dördü, MS 1000 yıllarında bugünkü Macaristan'ı yurt tutan Macar kavimlerinin isimlerine dair açıklamaları, etimoloji denemelerini içerir ve kendi aralarında içeriksel bir bütün oluşturur. Son iki makale doğrudan Macar kavim adlarını anlatmasa da, konuyla ilgileri dolayısı ile kitaba dahil edilmiştir.

Berta'nın makalelerine konu olan Macar kavim adları *Nyeki, *Megyeri, *Kürtü, *Gyermatu, *Tarjan(u), *Jeney, *Keri ve *Keszi'dir. Bu kavim adlarının kaydedildiği yegane tarihî kaynak Bizans İmparatoru Konstantin Porphyrogenetos'un *De administrando imperio* adlı eseridir. İmparator Konstantin eserinde MS 948'de Bizans'a gelen iki Macar elçisine dayanarak Macar kavim adlarını liste-

lemiştir. *De administrando imperio*'da yer alan Macar kavim adlarının doğru okunmasına ve yorumlanmasına yardımcı olan dikkate değer ikinci bir kaynak da Macaristan sınırları içerisindeki toponimlerdir.

Macar kavim adlarına yönelik ilk dilbilimsel açıklama denemesi 1930 yılında Gyula Németh tarafından gerçekleştirilmiştir. Németh bu sekiz kavim adından *Nyeki*'nin Fin-Ugor, geri kalan yedisinin de Türkçe kökenli olduğunu ifade etmiş; ancak 1975 yılında görüşlerini değiştirerek *Megyeri*'nin Ural kaynaklı, *Gyarmatu* ve *Keri*'nin ise kökeninin belirsiz olduğunu söylemiştir (Yılmaz & Demir 2002: 8-9). Söz konusu kavim adlarına dair Ligeti'nin görüşleri ise, kavim adlarının kökeninin şimdilik hiç açıklanamayacağı yönündedir (s. 9).

Berta makalelerinde, Németh'in kavim adlarına dair görüşlerini de değerlendirerek, halihazırdaki açıklamalara ve etimolojik izahlara farklı açılımlar kazandırmış; çalışmaları daha ileri bir konuma taşımıştır. Berta'nın kavim adlarına dair temel iddiası kavim adlarının tek tek ele alınarak açıklanmasının imkansız olduğu, ancak kavim adlarının sistemi incelenirse güvenilir bir sonuca ulaşılabileceği yönündedir (Yılmaz & Demir 2002: 9). Berta'yı bir sistem ya da simetri arayışına yönelten en önemli neden *De administrando imperio*'da geçen Peçenek kavim adlarının belirli bir sisteme göre düzenlenmiş olmasıdır. Peçenek kavim adları iki kısımdan oluşan isimlerden ibarettir: Birinci kısmı her seferinde bir at rengi, ikinci kısım ise daima bir unvandır (s. 9). Peçenek kavimlerinde görülen bu sistem, Peçenek kavim adlarının izahını da mümkün kılmıştır. Benzer şekilde Macar kavim adlarının sistemi bulunursa, izahı da daha kolay olacaktır.

Berta "Türkçe Kökenli Macar Kavim adları" isimli makalesinde ilk iki Macar kavim adı *Nyéki* ve *Megyér*'in diğer altı kavim adından ayrı tutulması gerektiğini, bu iki kavim adının hem köken hem de anlam bakımından diğerlerinden ayrıldığını ifade eder (Yılmaz & Demir 2002: 10). Diğer kavim adlarından *Kürt* ve *Gyarmat* Çuvaşça olmak üzere hepsinin kökenini Türkçeye dayandırır ve izahlarını şöyle yapar: Mac. *kürt* < Eski Macar **kürtü* < Ana Bulgar *kögür* 'göğüs'; Mac. *gyarmat* < Eski Mac. **gyarmatu* < Ana Bulgar **jarımatı* < **jarımartı* "sırt ardı, arkada bulunan"; Mac. *Jenő* < Eski Mac. **jeneğ* < Türk. *yenek* "küçük yan" ya da "yanak"; Mac. *kér* < Eski Mac. **kéri* < Türk. **keri*, *kəri* "geri[deki kavim]"; Mac. *keszi* < Eski Mac. *kesej* < Türk. *kesek*: kes "parça" + ek; Mac. *tarján*, Eski Mac. *tarjan* < Türk. *tarkan* (s. 11-15).

Berta etimolojik değerlendirmelerini güçlendirmek için her iki dilin de, ilgili kavim adının fonetik özellikleri doğrultusunda tarihî fonetiğinden ve Türkçe fonemlerin Macarcaya kopyalanma biçimlerinden bahseder. Bu etimolojik değerlendirmelerden Mac. *Kürt* kavim adına dair olanı dilbilimsel açıdan önemli veriler ve ödünç alındığı dil ailesi hakkında da kesin kanıtlar sunmaktadır. Németh'in daha önceki çalışmalarında, aslen Türkçe 'çığ, kar fırtınası' anlamlarıyla ilişkilendirdiği *Kürt* kavim adı, Berta tarafından Ana Çuvaşça **köyür* < **kögür* 'gögüs' kelimesi ile ilişkilendirilir ve yapısı **kögür* + Eski Macarca *küçültme eki -tü* olarak izah edilir (s. 52-53).

Berta "Macar Kavim Adlarının Tarihî Belgeleri" adlı makalesinde *tarján* ve *készi* dışındaki diğer kavim adlarının aynı semantik kategoriye dahil olduğunu ve bir sisteme göre düzenlenebileceğini belirtir (Yılmaz -Demir 2002: 20). Bu kavim adlarının anlamları, söz konusu kavimlerin teşkilat içerisinde ana kavme göre yerlerini göstermektedir. *Gögüşçük*, *Sirt ardı*, *Yanak*, *Geri* adlarından bu kavimlerin muhafız kavimleri olduğu ve kavim sistemi içerisinde belli, değişmez bir yerleri bulunduğu anlaşılır. Sisteme göre ana kavim *tarhan* kavmi olmakla beraber bu ikincildir; ana kavmin konumu iktidarın durumuna göre değişebilmektedir (s. 29).

Berta "Macar Kavim Adlarının Kökeni Hakkında Farklı Görüşler" adlı makalesinde, ilk makalelerinde diğer kavim adlarından köken ve anlam bakımından ayrı tuttuğu *Nyeki* ve *Megyer*'e dair farklı görüşler sunmaktadır. Kitaptaki ilk makalesi "Türkçe Kökenli Macar Kavim Adlarımız"da *Megyer*'in büyük ihtimalle Fin-Ugor kökenli olduğunu ve başındaki /m/ fonemi aslî ise kökeninin Türkçede aranamayacağını (Yılmaz-Demir 2002: 10) ifade eden Berta, altı yıl sonra yazdığı "Macar Kavim Adlarının Kökeni Hakkında Farklı Görüşler" adlı makalesinde, görüşlerini Türkçe yönünde değiştirmiştir. Macarcadaki en eski biçimi Róna-Tas tarafından *mançser* veya *mandzser* olarak tasarlanan *Megyer* (Mecer~Macar) kavim adının kökenini, başındaki /m/ fonemi nedeniyle sadece Fin-Ugorca ile mi tasarlamak gerekir? sorusuna, Türkçenin kendi iç ses değişimleri doğrultusunda cevap bulan Berta, içinde /-n-/ bulunan bazı Türkçe sözlerdeki sözbaşı b->m- değişmesinden hareketle, Türkçe olarak tasarlama yoluna gider ve *Megyer* kavim adının "ana yer", "merkezi yer" anlamındaki Türkçe *ban cer* birleşiminden gelmiş olabileceğini belirtir (s. 105).

Berta, "Macar Kavim Adlarının Kökeni Hakkında Farklı Görüşler" makalesinde, ilk makalede aslen "çit" anlamına geldiğini ve Macar

ağzlarındaki *nyek* ile aynı olabileceğini ifade ettiği, ancak Türkçe olabileceğinden de şüphelendiği *Nyeki*'nin Türkçe olduğundan da artık emin olmuş ve Kırg. *cĕk* “çevrilmiş çiçek tarhi”, Bşk. *şiyek* vb. ile de ilgili olduğunu belirtmiştir (s. 101).

Kitaptaki son iki makale “Kumanların Kökeni” ve “Yelme ve Bîña” adını taşır. “Kumanların Kökeni” adlı makalede tarihî Macar-Kuman ilişkisi, Macar sınırlarındaki Kuman dili yadigarları ve bu konuda Macaristan’da yapılan çalışmalar anlatılır. Bu çalışmaların temel problematiğini Macarcadaki Kumanca ve Peçenekçe ödünç sözcüklerin ayırt edilmesi oluşturmaktadır. Bilindiği gibi Macarca sık sık Türkçe etkisinde kalmıştır. Bu etki yurt tutmadan önceki dönemlerde Eski Bulgar-Eski Macar etkileşimi ile başlar ve sonra Peçenekler, Kumanlar ve Osmanlı’larla devam eder. Bu farklı dönemlere yinelenen dil etkileşimi ödünç kelimelerin sınıflandırılmasını da zorlaştırmaktadır (Yılmaz & Demir 2002: 123). Buna rağmen bugün Macarca’da, standart dile ait 30 kadar kelimenin Kumanca kökenli olduğu tespit edilmiştir (s. 124).

“Yelme ve Bîña” adlı son makalede, eski Türk askerî terminolojisinin bir parçası olan *yelme* ve *bîña* terimlerinden bahsedilir. En eski Türkçe metinlerde söz konusu terimlerin hangi semantik çerçevede kullanıldığı örneklerle tespit edilerek etimolojik değerlendirmeleri yapılır. Berta ayrıca, Doerfer’in *Türkische und mongolische Elemente im neupersischen* adlı monografisinin dördüncü cildindeki Türklerin ve Moğolların savaş düzeniyle ilgili özet bilgileri de değerlendirerek, eksik ya da hatalı bulunduğu yerleri tamamlayıcı açıklamalarda bulunur.

Çalışmanın sonunda kitapta yer alan makalelerin orijinal künyeleri ve Berta’nın konuyla ilgili diğer makalelerinin listesi bulunmaktadır. Bu çalışmada Berta’nın yazıları, Nurettin Demir ve Emine Yılmaz tarafından yalın, rahat okunabilen, anlaşılır bir çeviri ile dilimize kazandırılmıştır. Kitap, özellikle tarihî dil ilişkilerine meraklı olanlar için ufuk açıcı ve yöntem kazandırıcı bir kaynaktır.

Kaynaklar

- Árpád Berta (2002), *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları*, Çeviren: Emine Yılmaz - Nurettin Demir, Grafiker Yayıncılık, Ankara.
- A. Róna-Tas (2002), “Old Turkic Loan Words in Hungarian”, *Acta Orientalia*, Volume 55, 43-67.